

Katolikus megújulás (katolikus felvilágosodás?) Magyarországon

Az előadásban arra keresem a választ, hogy elkülöníthető-e (kutatásban, megfogalmazásban) a 18. században a magyarországi katolikus egyház belülről eredő megújulása a korszak különböző eszméinek vagy hatalmi törekvéseinek hatására történt változásoktól. Mely jelenségeket magyarázhatjuk a megújulás (reform) fogalommal, és mikor kényszerülünk a (korai) felvilágosodás kategóriáit használni.

Három évvel ezelőtt *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)* című szegedi konferencián a magyarországi evangélikusok jelentős 17–18. századi megújulási mozgalmáról tartottam előadást: az elő-felvilágosodás áramlatai közé sorolt hallei pietizmus magyarországi jellegzetességeit vizsgáltam.¹ A pietizmust (és a 18. századi katolikus megújulást) a szakirodalom általában azon a koordinátán értelmezi, amelyen a felvilágosodás, elsősorban a francia felvilágosodás eszméi a mérvadók.

Én a változások tanulmányozásakor mindig figyelembe vettem a hitrendszerből eredő megújulási képességet, és ezt együtt vizsgáltam a különböző külső eszmei hatásokkal. Az elő-felvilágosodásnak nevezett pietizmus egyéni-, egyház- és világjavító szándéka kutatásaim alapján inkább az evangélikus egyházon belüli változások, mint külső eszmék hatására alakult; a keresztyény hitelvek és a hivatással járó feladatok korábbiaknál komolyabban vétele, a lelkészek megújuló hozzáállása határozta meg azt.

A felvilágosodás gyakran művelődési-mentálitási tömbként használt korszakfogalmát az utóbbi idők szakirodalma kikezdte, a fogalom széttöredezik.² Az irodalomtörténeti vizsgálatok világossá tették, hogy a fejlődéselvű történeti leírások a tudatos csonkítások miatt (ilyenek: a változások, újdonságok kizárólagossá tétele; az alkalmi- és áhítati irodalom teljes kizárása; a különböző népcsoportok egymás melletti irodalmainak

figyelembe vétele helyett csak a nemzeti irodalom tárgyalása), az ezek alapján kialakított forrásbázis nem mindig alkalmas a további alapos kutatásokhoz. Az elmúlt két és fél évszázadban következetesen azok a személyek, művek, események kerültek a vizsgálódások tengelyére, (többnyire indokoltan, de nem ritkán vitathatóan,) amelyekkel, amelyekből kialakítható volt a fejlődéselvű vonulat. Egy idő után a vonulatba állítási kényszer, a koordinátára helyezés már önmagában is gátja a valóságot megközelítő kép kialakításának.

Példával élve: egy jól elkészített, felvilágosodás kori prédikációtörténet ezen koordinátán mozogva alkalmazkodik a fejlődéselvű irodalomtörténet-írásunk változásokra figyelő, azokat felnagyító szemléletéhez, kimutatja a prédikációkban a korszak eszméit, módszereit, azokat tekinti értékhordozóknak, közben megfelelkezik a prédikációk lényegéről és mellőzi a folyamatosság érzékeltetését.³

- 1 SZELESTEI N. László, *A pietizmus sajátosságai a Magyar Királyságban = A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650-1750)*, szerk. BALÁZS Mihály, BARTÓK István, Szeged, SZTE Magyar Irodalom Tanszék, 2016, 41–54.
- 2 Néhány példa a gazdag választékból: HEGEDŰS Béla, *Mikor mi a felvilágosodás az irodalomtörténeti kézikönyvek szerint?*, Irodalomtörténet, 2007/4, 544; MARGÓCSY István, *A felvilágosodás határai és határtalansága: Kétélyek és tézisek az irodalomtörténet historiográfiáját illetően*, Erdélyi Múzeum 2007/3–4, 6–14; SZILÁGYI Márton, *Vallás, felvilágosodás, irodalom*, Korunk, 2009, 2009/10, 12–19; FORGÓ András, *Kísérlet a párbeszédre: A katolikus felvilágosodás és politikai reformtörekvései = F. A. Egyház, rendiség, politikai kultúra: Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein*, Budapest, Szent István Társulat, 2017, 218–264.
- 3 LUKÁCSI Zoltán, *Szószerk és világság: A magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2013 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások, 18).

Vajon nem ennek a kutatási módnak a következménye, hogy a 18. századi katolikus megújulást is egyre gyakrabban illeti a szakirodalom „katolikus felvilágosodás” elnevezéssel?

A következőkben a katolikus egyház tanításának, a tridenti zsinat határozatainak 18. századi érvényre jutását vizsgálom. Ösztönöz erre az is, hogy az általában előfelvilágosodásnak nevezett evangélikus pietizmus esetében úgy találtam, inkább a keresztyén megújulásból, mint a korszak különböző eszméinek hatásából származtak a gyakran a vallási életen is túlmutató változások. Vajon milyen eredményre jutok, ha a magyarországi katolikus egyház néhány 18. századi mérvadó katolikus egyházi vezetőjének, püspökének intézkedéseit, azok indítékait, hatásait vizsgálom? Közben tudatosan kerülöm a korábban gyakran e változásokkal együtt tárgyalt, Rómával szembekerülő áramlatokat, mint pl. a janzenizmus, febronianizmus, továbbá csak a feltétlenül szükséges mértékben figyelek a „kivülről” változtatni akaró jozefinizmusra. (A szétválasztást az indokolja, hogy a fejlődéselvű történeti vizsgálódások többsége minden változást, minden újat értéknek tekint.)

A szakirodalomban már eddig is felmerült, hogy problémás a 18. századi változások megítélése: „egy-egy konkrét zsinati vagy szentszéki intézkedés háttérében meddig használhatjuk a megújulás/reform,

mikortól a korai felvilágosodás magyarázó kategóriáit? A katolikus felvilágosodás két kulcsfogalma, a racionalizmus és a tolerancia közül leginkább az elsővel vagyunk bajban... vajon mennyire számolhatunk az egyházi felvilágosodás és a felvilágosult abszolutizmus szoros párhuzamosságával Magyarországon?”⁴

Lehetőség szerint kerülöm azt a feltételezést, hogy a Muratori nevével jegyzett ún. reformkatolicizmus a felvilágosodás új eszméit állította a katolikus egyházi élet megreformálásának szolgálatába.⁵ Ha így szemlélném Muratori törekvéseit, akkor az említett, felvilágosodás-központú koordinátára kerülnék. Félreértések elkerülése érdekében: nem azt állítom, hogy a korabeli eszmék, történések nincsenek hatással a katolikus egyház megújulására, hiszen a katolikus egyház megfogalmazta ezen eszmékkel kapcsolatos álláspontját. Ismét példával élve: természetes, hogy a 16. századi katolikus megújulást a protestáns egyházak előretörése is siettetette, de akkor és ott sem a protestáns eszmék mozgatták a katolikus megújulást.

A katolikus felvilágosodás, katolikus reformok és a felvilágosodás fogalmak német nyelvterületen való szakirodalmi használatáról, a fogalom historiográfiájáról Forgó András írt a minap hasznos áttekintést.⁶

A 18. század történetének kutatói mindig alaposan vizsgálják a laicizálódást, a széles világi értelmi réteg kialakulását. E réteg szá-

mára már más lehetőségek is adódtak, mint a feltétel nélküli egyházi irányítás elfogadása. Tudatában voltak ennek a hierarchiához csatlakozók, valamint a tőlük elszakadni kívánók is. Nem arról van szó, hogy az egyik fél ellenezte, a másik meg utánozta az új eszméket, annak képviselőit. A megváltozott körülmények között, az ész századában, a józan észre támaszkodva akadtak olyanok, akik a keresztény humanizmus optimizmusát képviselték, mint az egyén számára járható jézusi utat. Bőven lehet idézni erre akár jezsuita szerzőktől, pl. Faludi Ferenc műveiből. Faludi nem azért fejtegeti az értelem szerinti életet (az ember „ésszel indul, okkal jár” – írta), mert átvette azt forrásaiból, vagy az általa ismert (ne felejtjük: cenzorként is működött!) korabeli áramlatokból. Fordításában néha „esze, kedve szerint más szint adott” a lefordított szövegnek.⁷ Azt mutatta fel, hogy az evilági életben is lehet boldogan élni, és ez az okos és bölcs embernél nem jár az üdvösség elvesztésével.⁸

A barokk kori egyházi hívők sorsára figyelve gondolta át, gondolta újra a keresztény ember feladatait Ludovico Antonio Muratori.

Ludovico Antonio Muratori (1672–1750) sokoldalú tevékenységéből a Magyarországon is nagy hatást gyakorló, a katolikus egyház reformálásáért szót emelő műveinek magyarországi papok és hívek számára kiadott műveiről már többször írtam,⁹ azok magyaror-

4 BÁRTH Dániel, *Katolikus felvilágosodás és népi kultúra a 18. századi Magyarországon* = Padányi Mihály püspök emlékezete, szerk. HERMANN István, Veszprém, 2104 (A Veszprémi Megyei Levéltár kiadványai, 33), 39–58., i. h.: 41.

5 Uo., 218; Uő, *Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom: Szerzetesek a megújulás szolgálatában* = *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*, szerk. SZIJÁRTÓ István, SZÜCS Zoltán Gábor, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008 (Talentum, 8), 120–146., i. h.: 120.

6 FORGÓ András, *Kísérlet a párbeszédre: A katolikus felvilágosodás és politikai reformtörekvései* = F. A. *Egyház, rendiség, politikai kultúra: Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein*, Budapest, Szent István Társulat, 2017, 218–264.

7 A *Bölcs emberhez* írt bevezetőben mondja ezt.

8 RÓNAY György, *Faludi Ferenc*, Vigilia, 1954/9, 451–461.

9 *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, Magyar Könyvszemle, 2000, 27–42; *Klimo György püspök szerepe Ludovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében* = *Klimo György püspök és kora: Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, szerk. POHÁNKA Éva, SZILÁGYI Mariann, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Könyvtára, 2011 (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 9), 70–85; *L'influenza delle opere di Ludovico Antonio Muratori nell'Ungheria del Settecento* = *Lingue e testi delle riforme cattoliche in Europa e nelle Americhe (secc. XVI–XXI)*, ed. Rita LIBRANDI, Firenze, Franco Cesati Editore, 2013 (Quaderni della Rassegna, 78), 109–124.

szági elterjedtségéről most nem szólok. Csak egyetlen művéről ejtek néhány szót, a *Della regolata divozioné* (1747) (latinul: *De recta hominis christiani devotio-ne*, 1750-es évek eső fele; németül: *Die wahre Andacht des Christen* (1751); magyarul: *Keresztényeknek igaz áhítatossága* (1763). 1749-ben Muratori ennek a művének latinra fordítását tanácsolta magyarországi terjesztésre.¹⁰ A latin változat létrejöttében (és a példányok terjesztésében is) nagy szerepet játszott Klimó György püspök, a művet magyarra Koller Ignác megbízására Séllyei Nagy Ignác (később ő lett az első székesfehérvári püspök) fordította, a megjelenés helye az egri püspöki nyomda, ahol ekkor Eszterházy Károly volt a püspök. Az 1761-ig egri püspök Barkóczy Ferenc szintén magyarra fordította a művet, az 1762-ben már kész fordítás kéziratban maradt.¹¹ (1763-ban, a magyar fordítás megjelenésével egyidejűleg Barkóczy Ferenc esztergomi érseknek ajánlotta Schupanzigh András Frigyes pozsonyi kanonok, korábban a pápai nunciatura bécsi titkára, Muratori másik fontos erkölcstelológiai művének, a *Della carità cristianá*-nak latin fordítását.¹²) A kiadások latin és anyanyelvű példányaival ma is gyakran találkozhatunk plébániai könyvtárainkban.

Muratori már 1723-ban megjelent művében (*Della carità cristiana*) a külsőséges vallásosság megváltoztatását sürgette, szembeállítva vele a természet-adta törvény és a keresztény tanítás nevében a felebaráti szeretetet, mint az üdvözülés feltételét. A *Della regolata divozione* elleni támadások miatt

pápai kivizsgálás indult, amelynek végén XIV. Benedek pápa kimondta, Muratori nézetei egyeznek a katolikus egyház hivatalos tanításával. Muratori fellépett a liturgiába beférkőzött hamis és káros áhitatgyakorlatok ellen. Hangsúlyozta, hogy a keresztény ember életében a Szentírás és a szentmise központi helyet kell, hogy elfoglaljon. A közérthetőség kedvéért a szentmise teljes szövegét (a kánont is) nemzeti nyelvre fordította, kommentálta; a babonaságok, a szentek túlzó tisztelete ellen érvelt. Célközönségnek a köznépet tartotta, annak oktatását szorgalmazta, a papok cifra szavatai helyett a „köznépek értelmire rendelt” prédikációkat sürgetett.¹³ (A kutatás is főleg ezeket a gondolatokat sorolja a katolikus felvilágosodás körébe. A reformoknak, a tanítás megújulásának társadalmi kihatása is volt, de – az evangéliumból táplálkozva – nem buzdított az a társadalom megváltoztatására.)

Ha végignézzük a Muratori műveinek megjelenésében-terjesztésében említett püspököket, Klimó György kivételével a római Collegium Germanicum et Hungaricum neveltjei (Koller Ignác (1743-1747), Barkóczy Ferenc (1729-1733), Séllyei Nagy Ignác (1754-1758), Eszterházy Károly (1745-1748), akik tanúi voltak a Muratori nézetei körül zajló vitáknak: XIV. Benedek pápa és Muratori eszméitől megérintve tértek haza. Klimó György Bécsben a pápai nunciatura környezetével volt jó kapcsolatban, a nunciussal, Domenico Passionei-jel, akinek titkára volt a későbbi pozsonyi plébános, Muratori-fordító Schupanzigh András

Frigyes; de köréhez tartozott a Klimó püspök biztatására Muratori most tárgyalt művét latinra fordító Bernardo Andrea Lama is. (Lama latin fordításának kéziratát máig a Klimó Könyvtár őrzi.) Bécsben az apostoli nunciatura környezete játszott erjesztő szerepet. Johann Joseph Trautson bécsi érsek példája is ebbe az irányba esett. Trautson érsek 1752. január 1-én kiadott pásztorlevelében Muratori *Della regolata devozioné*-jának alapján sürgette a vallási élet megújulását, a papképzés reformját és papjai igazi lelkipásztori tevékenységét a barokk külsőségek helyett. Klimó püspökként a Róma által is szorgalmazott *regolata devotiot* (igaz áhítatosságot) támogatta, abban a szellemben, mint Rómában tanult, imént felsorolt püspöktársai. Ennek a megújulásnak a lényege a tridenti zsinat szellemében való szervezeti és hitéleti megújulás. (Szervezet kiépítése, szemináriumok felállítása, rezidenciakötelezettség, egyházmegyei zsinatok – majd püspöki körlevelek, canonica visitatio, prédikálás, jól szervezett (recte instituta) intézmények és liturgia; művelt és jámbor papok (docti et pii parochi.) A magyarországi katolikus egyház tridenti arculatát tulajdonképpen csak a 18. századi reformok megvalósításával nyerte el. A katolikus egyházban a 18. századi változások jelentős része még mindig a tridenti zsinat előírásainak komolyan vételéből, megvalósítási szándékából táplálkozott.

Rövid megjegyzés: Miként sokszor, itt is egybeesés található a bécsi kormányzati szervek (döntően Van Swieten általi) legtöbbször

10 VÁRADY, Emerico, *Il Muratori e gli „Ungheri*, Torino etc. 1951, 530–549., i. h.: 544.

11 A kézirat: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Hist. VI. c.

12 *Trattato della carità cristiana* (Vence, 1748), latinul: *De charitate Christiana ... tractatus moralis*, Strigonii, 1763; magyarul Gálfalvi Ozdi Ferenc fordításában: *A' nagy parantsolatnak tudniillik a' felebaráti szeretetnek igaz magyarazatja*, Bécs, 1776.

13 A prédikálásról külön művet is írt, melyet Gregorius Trautwein ulmi ágostonos kannok 1757-ben *Contra sublime loquentes in cathedra seu Dignitas eloquentiae popularis* címmel, saját disszertációjához kapcsoltn adott ki. A disszertációt Benyák Bernát piarista szerzetes fordította magyarra. A fordítás kiadása: SZELESTEI N. László, *A barokk prédikálási gyakorlat ellen: Benyák Bernát kiadatlan fordítása 1772-ből = Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére: Tanulmányok*, szerk. ROZSONDAI Marianne, Bp., Argumentum Kiadó, 2002, 263–279.

gazdasági indíttatású kezdeményezései és a vatikáni iniciatívák között. Míg egybe estek, egymást támogatták; de később egyre gyakoribbakká váltak az összeütközések. Az egybeesésre példa a szentek tiszteletének és az ünnepnapok számának csökkentése. Mária Terézia kezdeményezésére XIV. Benedek pápa 1753-as brevéje rendelkezett a magyarországi parancsolt ünnepekről. Ezek: Karácsony, Újév, Vízkereszt, Urunk mennybemenele, Úrnapja, valamint Gyertyaszentelő, Gyümölcscsoltó Boldogasszony, Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, Szűz Mária fogantatása, Szent Péter és Pál apostolok s a Mindenszentek. Ezekhez járult még a szóban forgó város (község) védőszentjének ünnepe és 1771-től, amikor a Szent Jobb ereklyéjét Raguzából hazahozták, augusztus 20-án Szent István főünnepe.

Néhány mondattal jellemzem még Muratori *Della regolata divozionéjának* magyarra fordítóját, az első székesfehérvári püspököt. Magyarországon a 16. századi tridenti zsinat határozatainak végrehajtása és a 18. századi katolikus megújulási szándék sok helyen egybecsúsztak. Áll ez különösen a török uralom alól felszabadult területekre. Séllyei Nagy Ignácot 1777-ben az újonnan alapított székesfehérvári püspökség élére nevezték ki.

A barokk látványosságok, a külsőséges szenttisztelet helyett bensőséges, a magyar irodalmi múltból származó ima- és énekszöveg-gyűjteményeket állított össze (1780-ban az általa alapított egyházmegyei Oltáriszentség társulat tagjainak, 1789-ben egyházmegyéje híveinek). Mindkét kötetben igyekezett a hazai hagyományokat és a vallási megújulást összekapcsolni. Ragaszkodott ahhoz, hogy

hívei kezébe a püspökük által írt vagy kijelölt katekizmus kerüljön, s ne a központi állami hivatal reformelképzelései szellemében készítettet.¹⁴ Beiktatása után fél évvel már egyházmegyei katekizmust juttatott el papjainak, nem sokkal később a papokat évenkénti lelkigyakorlatra kötelezte, ügyelt a világi és vallási társulatokra. Szabályozta a népelemek használatát, a szentmiséhez az eseményeket végigkövető éneket (*Ím arcunkra borulunk...*, több nyelven), vásár és ünnepnapokra a perikopaszövegeket versbe foglaló énekeskönyvet adott ki. Nem állt be a Bécsből erőltetett racionalista irányzat sodrába, mely központilag (németből) ima- és énekszövegeivel mintegy vezényszóra képzelte el a vallási lelkület irányítását. Szigorú rendet tartott, joghatóságának tiszteletben tartására kényes volt, a tridenti zsinat intézkedéseit betartotta és betartatta. Németh László érzékenyen elemezte Nagy Ignác viszonyát a jozefinista reformokhoz. A püspök magyar jogi és történelmi hagyományok alapján helyezkedett szembe a Türelmi Rendelettel, holott több kérdésben is elismerte az uralkodói jogot a hitéleti kérdésekbe való beleszólásra, feltéve, hogy az nem érinti az egyház tanításának hitbeli tartalmát. A tartalmi kérdéseket is befolyásoló döntéseket helytelenítette, mert szerinte „nem szorul rá a magyar egyház más tartományok újonnan bevezetett istentiszteleteire.”

A Rómából magával hozott reformeszméket és a hazai hagyományokat igyekezett összeilleszteni. Hazai lelkiségi művekből válogatott tematikus részletekkel bővítette az egyházmegyei Oltáriszentség társulat kézikönyvét. Kívülről nézve meglepőnek tűnik, hogy két terjedelmes imakönyve nélküli a

Székesfehérvár múltjához jól kapcsolható és 1771 után különösen élénk Szent István-kultuszt. A hiány oka akkor világosodik meg előttünk, ha tanulmányozzuk a Nagy Ignác által *A keresztény embernek valóságos áhítatosságáról* fordított Muratori-művet.

A 18. század közepétől az általános imakönyvek többnyire énekeket is tartalmaztak, de nem jellemző rájuk az imáknak és énekeknek az az összehangolása, amint azt Nagy Ignác imakönyveiben látjuk. Az 1789. évi általános imakönyv nagy újdonsága, hogy teljes terjedelemben tartalmazza Ludovico Antonio Muratori szentmiséről írt tanulmány szerű munkáját, az állandó szövegrészek, így a kánon anyanyelvű fordításával együtt. Jól szemlélteti *Az Oltáriszentséget szüntelen imádandó társulat...* (1780) és *A kereszténynek ajátosságára...* (1789) összefüggését, ha Muratorinak a szentmiséről írott fejezeteinek a végéről néhány mondatot idézek: „... a keresztényi rendtartást ... szerető XIV. Benedek pápa az olaszországi püspökökhöz Rómából, 1742. Szent Mihály havának 13. napján írt levelében feddésre méltónak mondja azokat a papokat, akik nem nyújtják az Úr testét azoknak a híveknek, kik miséjüket hallgatják és az alatt kívánják venni az angyalok kenyerét; egyébaránt a püspököknek okosságára bízva, hogy ami az Oltáriszentségnek osztását illeti, oly rendelést tegyenek, mely a népnek alkalmatosságára a helynek és időnek körülálló dolgaihoz képest légyen.”

A fentebbi adatsorok a katolikus egyházon belüli megújulásról, reformokról szólnak, az azokat kiváltó okok nem külső eszmék voltak: ezért rájuk a katolikus megújulás és nem a katolikus felvilágosodás kifejezés használatát javaslom.

14 Néhány alapkönyvet Róka János fordított németről latinra. Vö. SZELESTEI N. László, *Róka János történetírói tevékenységéről* (sajtó alatt).